

Mira Kolar-Dimitrijević
Zagreb

MOJA PRISJEĆANJA NA PROFESORA DRAGU ROKSANDIĆA OD 1983. DO 2003. GODINE

1.

Danas je povjesničar dr. Drago Roksandić nezaobilazna ličnost suvremene hrvatske historiografije, bilo da se želi proučavati Vojna krajina ili povijest Srba u Hrvatskoj ili, pak, odnosi na hrvatskim granicama naseljenima ljudima raznih etniciteta, konfesija i religija. No, najprepoznatljiviji je po svojim raznovrsnim doprinosima povezivanju hrvatske historiografije s europskom. Iako u tome nije bio jedini u ovom razdoblju, sigurno je bio jedan od onih koji su tome najviše pridonijeli.

Studirajući filozofiju i sociologiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu te kasnije povijest na Filozofskom fakultetu u Beogradu, nastavljajući svoje studije u Francuskoj, a zarana istražujući i surađujući s povjesničarima u Austriji, Roksandić je već kao mladi vanjski suradnik Zavoda za hrvatsku povijest od 1980. godine i asistent na beogradskom Filozofskom fakultetu na tih i nenametljiv način, ali vrlo agilno pridonosio promjenama u hrvatskoj historiografiji. Bilo je uočljivo da su ga s vremenom s povjerenjem prihvaćali profesori dr. Josip Adamček, dr. Igor Karaman, dr. Mirjana Gross, dr. Nikša Stančić, dr. Petar Korunić, dr. Rene Lovrenčić, dr. Ljubo Boban, dr. Marijan Matićka, pa i ostali, kao i neke moje kolegice i kolege u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske, posebno dr. Zorica Stipetić. Svima u hrvatskoj historiografiji, koji su ga tada upoznali i s njim manje ili više surađivali, bilo je jasno da je on čovjek promjena u historiografiji, novih pristupa, zagovornik suradnje među stručnjacima i napose čovjek velikih radnih sposobnosti, kako istraživačkih tako i organizacijskih. Znao je slušati, učiti i s lakoćom procjenjivati koliko tko i u čemu može pridonijeti nečemu što je on u određenoj situaciji smatrao važnim učiniti, istražiti, raspraviti itd. Umio je i motivirati ljude, nerijetko starije i mnogo iskusnije, da surađuju s njim. Pritom je i sâm mnogo radio i postizao vrlo uočljive rezultate.

Bilo je poznato da se ranije bavio omladinskom politikom na zagrebačkoj, hrvatskoj i jugoslavenskoj razini, ali i da se kasnije posvetio znanstvenom radu, ne prekidajući veze s nekim političarima koje su mu kao povjesničaru olakšavale javno djelovanje u medijima, a naročito u tada vrlo utjecajnim tjednicima *NIN*-u u Beogradu i *Danasu* u Zagrebu.¹ Stoga nije bilo iznenađujuće što je od 1985. godine počeo vrlo poduzetno voditi projekt o povijesti političke misli u Hrvatskoj u partijskom Centru za idejno-teorijski rad „Vladimir Bakarić“, koji je bila utemeljila dr. Zorica Stipetić prema nalogu partijskog vrha u Hrvatskoj, što je postao član Uredništva *Naših tema* i, s Blagotom Draškovićem, urednik Biблиотеke

¹ V. Drago Roksandić, *U NIN-u i Danasu*, Zagreb 2011.

„Povijesna istraživanja“, koju je on inicirao u Školskoj knjizi i Stvarnosti. Urednički odbor je inače vodio profesor Adamček. Ja sam također bila vrlo aktivna članica tog Odbora pa sam mogla uočiti profesionalnu širinu Drage Roksanđića i koliko je vrijedan u poslu.

Nakon što je doktorirao u Zagrebu 1988. godine obimnom i vrlo sadržajnom disertacijom *Vojna Hrvatska – La Croatie militaire. Krajiško društvo u Francuskom Carstvu (1809–1813)*, nastavio je istraživati, pisati, kontaktirati s domaćim, europskim i američkim povjesničarima, šireći svoje interese za razne teme hrvatske, južnoslavenske i europske povijesti od 16. do 20. stoljeća. Meni je ta njegova profesionalna nesputanost bila vrlo uočljiva osobina jer su mnogi povjesničari u Hrvatskoj, a osobito u Institutu za povijest radničkog pokreta Hrvatske, gdje sam radila, bili ograničeni na uske teme i problemska područja, a malo je tko imao partnere za stručne rasprave izvan svoje ustanove. Mnogi su se s takvim stanjem bili pomirili jer su bili uvjereni da je ono posljedica odnosa političkih vlasti prema povijesti općenito, a posebno prema hrvatskoj povijesti i njezinim najtežim razdobljima, napose razdoblju Nezavisne Države Hrvatske. Službeni pristup povijesnim istraživanjima favorizirao je marksizam, iako nitko ništa jasnije nije znao reći što to u historiografiji znači pa se marksistički pristup obično svodio na ideološki instrument, ali ponekad i na političku sankciju s višestruko neugodnim posljedicama.

Inovacije u historiografiji u to doba najviše je zastupala u svojim predavanjima profesorica dr. Mirjana Gross, govoreći najčešće o francuskim *Analima*. S vremenom su bili dostupniji i prijevodi na hrvatski jezik.

Na Odsjek za povijest Drago Roksanđić došao je 1990. godine, dakle nakon višestranačkih izbora i prijenosa vlasti sa SKH–SDP na HDZ. Izabran je za docenta u svojoj četrdeset i drugoj godini, kao čovjek s nesravnjivo većim radnim iskustvom i rezultatima nego što je to njegov akademski status pokazivao. Svojim radnim, studentskim i istraživačkim iskustvom, stečenim u Zagrebu, Beogradu, Beču, Parizu, pa i drugdje izvan granica Jugoslavije, već je bio profesionalno potpuno oformljen čovjek. Najvažnije je bilo to što je do tada već punih deset godina djelovao u hrvatskoj historiografiji na tako prepoznatljiv način i znalo se da će se njegovim dolaskom na Odsjek za povijest i u nastavi, istraživanjima te historiografskim raspravama štošta početi mijenjati na inovativan i šire poticajan način. Kako je sa svojim iznimnim radnim elanom uvijek bio spreman za raspravu, a kada je god smatrao da je to potrebno, i za javne nastupe, s njime su s povjerenjem još više surađivali uistinu brojni, od studenata do najiskusnijih povjesničara.

Tome je posebno pridonosilo to što je Roksanđić upravo nakon što je počeo raditi na Odsjeku za povijest intenzivirao svoju međunarodnu djelatnost, koja je godinama najviše bila vezana za bečki prestižni međunarodni Institut für die Wissenschaften vom Menschen (1991. – 1997.), te na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti (1995. – 2002.). Iako je tih godina surađivao i na drugim stranama, posebno u Francuskoj, Njemačkoj i Italiji, već su mu te dvije ustanove omogućavale suradnju, stalne nove spoznaje i istraživačka iskustva kakva je u Hrvatskoj u to doba malo tko među povjesničarima imao. Kako je bio sposoban kontaktirati na engleskom, francuskom i njemačkom jeziku, mnoga je vrata očito i sâm otvarao.

Najvažnije je to što ga brojne obveze izvan Zagreba i Hrvatske nisu udaljavale od najprećih obveza na radnome mjestu u Zagrebu. Naprotiv, tu je tada najviše i radio i na različite načine unosio novine u granicama svojih radnih dužnosti na Odsjeku za povijest i na Filozofskom fakultetu te, što treba posebno istaknuti, otvarao vrata mladima (ponekad

i starijima) izvan Hrvatske, kada bi god mislio da to netko svojim radom i nadarenošću zaslužuje, kao i, razumljivo, kada bi bio u prilici pomoći na odgovarajući način.

Nakon 1990. godine, u vremenu otvaranja prešućivanih pitanja u hrvatskoj historiografiji, bio je jedan od onih koji su prednjačili u otvaranju mnogobrojnih, na različite načine spornih ili – u njegovu slučaju češće – neistraženih problema hrvatske povijesti od 16. do 20. stoljeća. Pritom je uvijek inzistirao na važnosti profesionalnog pristupa, jasno postavljenih problema i definiranih konteksta. U vremenu Domovinskog rata, pa i u godinama koje su mu slijedile, nije bježao od najosjetljivijih pitanja hrvatsko-srpskih odnosa u bilo kojem periodu čitavoga ranog novog vijeka, moderne i suvremene povijesti, bilo u nastavi, bilo u istraživanjima i javnim raspravama, čime je izazivao poseban interes i među studentima i među kolegama. Pamteći kakvo je bilo stanje u hrvatskoj historiografiji do sredine 1980-ih godina te što se sve i kako nakon toga mijenjalo do mog prestanka radnog odnosa na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 2003. godine – posebno u kadrovskoj obnovi i jačanju hrvatske historiografije – osjećam potrebu evocirati iskustvo svoje suradnje s kolegom Dragom Roksandićem upravo u tom razdoblju.

2.

Kolegu Roksandića upoznala sam i počela s njim surađivati 1983. godine, kada sam još radila u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske, gdje sam inače bila zaposlena od 1965. do 1988. godine. Od konca 1981. do početka 1988. godine bila sam rukovoditeljica institutskog OOUR-a za znanstvena istraživanja, a Roksandić, po ocu podrijetlom Glinjanin, nešto ranije bio je predložio Skupštini općine Glina da se povodom 700. obljetnice prvoga izvornog spomena mjesta Glina održi znanstveni skup posvećen istraživanju i vrednovanju povijesne i kulturne baštine Gline i glinskog kraja. Bio je to velik problem za glinske vlasti jer ništa slično nikada ranije nije bilo učinjeno. Gotovo sav javni interes za prošlost bio je u Glini i drugim „ustaničkim krajevima“ ograničen na razdoblje Drugoga svjetskog rata, tj. na Narodnooslobodilački pokret, koji je rijetko gdje u Hrvatskoj bio toliko jak kao u glinskom kraju, te na komemoriranje boračkih i civilnih žrtava NOR-a – jednih i drugih u tisućama. Kako su se u Glini i susjednom Topuskom već od početka pa sve do kasne jeseni 1944. godine, s kraćim prekidima, nalazile najviše ustanove hrvatske partizanske vlasti, civilne i vojne, 1970-ih i 1980-ih godina bilo je sve više, uglavnom prigodnog, interesa za Glinu kao hrvatsku partizansku „prijestolnicu“.

Stoga je kolega Roksandić bio predložio da se znanstveni skup naslovi *Glina 1284 – 1944 – 1984*. Očito je pretpostavljao da će se tako osigurati mnogo veća podrška njegovoj inicijativi izvan lokalnog ambijenta. Budući da je već bio stalni vanjski suradnik Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, da je dobro poznao arhiviste i muzealce, da je komunicirao s impresivnim brojem ljudi na raznim drugim stranama, Institut i Zavod prihvatili su službeni poziv Skupštine općine Glina da zajednički organiziraju spomenuti znanstveni skup. Obje ustanove potaknule su svoje članove te suradnike iz drugih ustanova da prijave priopćenja pa se u Glini od 6. do 8. listopada 1944. godine bilo okupilo osamdesetak sudionica i sudionika, koji su izlagali i raspravljali o glinskoj povijesnoj i kulturnoj baštini od prapovijesti do suvremenog doba.

Mr. Drago Roksandić bio je predsjednik Odbora za pripremu simpozija *Glina 1284 – 1944 – 1984.*, a članovi su bili prof. dr. Josip Adamček, Julijana Čačić, Georgije Gregurić,

Sl. 1. Večernji list o Glinskom zborniku 1988. godine

Miloš Mraković, dr. Mirko Valentić i Ivica Žarinac (tajnik).² Još je veći posao uslijedio nakon skupa jer je Skupština općine Glina u suradnji s Institutom i Zavodom odlučila objaviti impozantan zbornik radova. Nas dvoje imenovani smo urednicima. Kako su svi radovi pojedinačno bili recenzirani i nerijetko doradivani, rad na Zborniku trajao je četiri godine, da bi 1988. godine bio okončan izdanjem enciklopedijskog formata, s osamdesetak članaka i mnoštvom raznovrsnih priloga.³

Činilo se da su se Glinjani tek tada, pored ostalog, suočili s činjenicom da je Josip Runjanin u Glini uglazbio *Lijepu našu*, da je barun Josip Jelačić bio zapovjednik Prve banske pukovnije u Glini kada je postao hrvatskim banom itd. Ratno je razdoblje 1941. – 1945. godine postalo mnogo nijansiraniije, a svi smo pomalo bili zatečeni mnoštvom novih uvida u sve što se zbivalo u Glini 1944. godini, a što je bilo toliko važno za budućnost Hrvatske u jugoslavenskoj federaciji. Detaljno su se prezentirale i društvene, demografske, gospodarske i kulturne promjene nakon 1945. godine.

Bila sam sretna jer je u Zborniku bio tiskan i moj rad „Veterinarski laboratorij u Buzeti – centar civilnog veterinarstva na oslobođenom području Hrvatske od ljeta 1944. do oslobođenja“. Među prilozima koji su me posebno obradovali bio je autobiografski zapis čuvenoga zagrebačkog i beogradskog karikaturista, Glinjanina Pjera Križanića, ali i članak o kiparu Simeonu Roksandiću, zagrebačkom i minhenskom đaku – jedinom čija se skulp-

² Ivica Žarinac posebno mi je ostao u lijepu sjećanju kao drag čovjek. Radio je u Općini i bio zadužen za mnoštvo praktičnih poslova u vezi sa skupom i Zbornikom, uključujući sve isplate. Dr. Roksandić obradovao me je kada mi je rekao da je preživio Domovinski rat.

³ Drago Roksandić – Mira Kolar-Dimitrijević (ur.), *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina 1988.

Sl. 2. Pjer Križanić

tura, „Ribar sa zmijom“, nalazi javno postavljena i na zagrebačkom Gornjem gradu i na beogradskom Kalemegdanu.

Drago Roksandić i ja smo zajednički, svatko pored niza drugih svojih poslova, napravili imensko i mjesno kazalo Zbornika. Nijedna druga općina između Siska i Karlovca, uključujući u tom trenutku i sâm Sisak, nije realizirala ništa slično. Zbornik je bio tiskan u 3.000 primjeraka! Moram dodati da mi je bilo veliko zadovoljstvo prvi se put posvetiti području Banovine jer sam o njemu do tada vrlo malo znala, za razliku od Slavonije, Dalmacije i Bosne, gdje sam se već kao studentica arheologije susretala s mnogim znamenitim lokalitetima. Suradujući u ovom poslu, mislim da smo se kolega Roksandić i ja dobro upoznali i postupno stvorili međusobno povjerenje, koje nikada kasnije više nije bilo narušeno.

Slično nastojanje kolege Roksandića da utječe na sadržaj Zbornika *Dvor na Uni. Od prijelavenskog doba do naših dana. Zbornik naučnih i publicističkih radova. Knjiga 1* (Dvor na Uni 1991.) nije uspjelo. On se povukao iz uredničkog kolegija zbog meni nepoznatih neslaganja s prof. Milom Jokom. Ja to nisam učinila jer me je jako zanimala povijest Pribičevićeva rodnog kraja, kao i rudarstvo na ovom području između Trgovske i Zrinske gore pa sam detaljno proučila dvosveščanu knjigu Emilija Laszowskog o rudarstvu u Hrvatskoj, objavljenu 1942. i 1944. godine. Osim toga, zanimalo su me djelatnosti Srpskog privrednog

društva „Privrednik“ i „Hrvatskog Radiše“ u dvorskom kraju, što me je kasnije potaknulo da napišem povijest „Hrvatskog Radiše“.⁴

Bila sam na promociji Zbornika *Dvor na Uni* u Beogradu 1991. i, iako sam kao suurednica sudjelovala u predstavljanju, nisam bila baš toplo prihvaćena, no u to vrijeme nisam ni pomišljala da bi moglo doći do rata. Vjerovala sam da se svi sporovi mogu riješiti za stolom, a konačno se drugačije, s ratom ili bez njega, i ne mogu riješiti. Je li kolega Roksandić predosjećao te događaje, ne znam. No, ja se nisam osjećala ugroženom. Naslovnicu i likovne priloge u zborniku *Dvor na Uni* napravio je poznati slikar i grafičar Alfred Pal, čiji je sin Petar išao u isti razred s mojom kćeri Elizabetom, a znala sam i za Alfredova stradanja na Golom otoku.

Kada je riječ o znanstvenim skupovima u vezi s poviješću Banovine i Korduna, bila sam se odazvala još jednom pozivu tada već docenta Drage Roksandića. Bio je to skup o Ognjeslavu Utješenoviću Ostrožinskom, jednome od onih Srba iz Hrvatske koji je bio i jedan od vrlo agilnih aktera hrvatske politike i kulture u 19. stoljeću. Raznovrsnost njegovih djelatnosti iziskivala je stručnjake-specijaliste na raznim područjima. U tome se bilo i uspjelo pa je skup bio vrlo zanimljiv, iako se u to doba, 22. i 23. veljače 1991. godine, u Topuskom i Ostrožinu itekako osjećalo napetosti u kojima su svi živjeli.

Mene je Ostrožinski impresionirao kao visoki upravni činovnik zrelošću svojih promišljanja, ali i svojom praktičnošću kada je riječ o cestovnom i željezničkom prometu, iskorištavanju ljekovitih termalnih vrela, rudnog blaga itd. Uspješno je sanirao Bednju na način koji je unaprijedio poljoprivrednu proizvodnju u tome gusto naseljenom dijelu Varaždinske županije, pa i ludbreškog kraja, koji sam inače doživljavala kao dio svoga šireg zavičaja.⁵ Tom je prilikom kolega Roksandić posebno govorio o Utješenovićevim pogledima na kućne zadruge južnih Slavena i njegovim shvaćanjima o tome kako riješiti vojnokrajiško pitanje.⁶

Istih tih godina kolega Roksandić dokazao je da je osposobljen i da se inovativno umije baviti najsofisticiranim problemima hrvatske povijesti kao regionalne, odnosno europske povijesti te da s lakoćom ulazi i u proturječne aspekte hrvatsko-srpskih odnosa. To je najbolje pokazao svojom disertacijom *Vojna Hrvatska*, koju su zagrebački nakladnici Školska knjiga i Stvarnost objavili u dvama svescima već 1988. godine u spomenutoj Biblioteci „Povijesna istraživanja“.⁷ *Vojna Hrvatska* i danas je nezaobilazan doprinos povijesti Hrvata i Srba u Hrvatskoj za vrijeme francuske vladavine. Ona je i više od toga. To je historiografsko djelo trajne vrijednosti i mislim da je dosad njegovo najbolje djelo. U njemu Roksandić, promatrano iz današnje perspektive, ne izostavlja niti jedan aspekt koji je trebao istražiti, pa ni procese rane hrvatske i srpske nacionalne integracije u vojnokrajiškom društvu. Budući

⁴ Mira Kolar, *Hrvatski Radiša: 1903.-1945. (2003.)*, Zagreb 2004. Tekst za razdoblje od 1993. do 2003. napisao je Josip Boljkovac.

⁵ V. *Naše teme*, 33/10, 1989, 2635-2695.

⁶ Roksandić je napravio izbor Utješenovićevih radova izvorno objavljenih na njemačkom jeziku, *Kućne zadruge i Vojna krajina u Hrvatskoj*, osigurao transkripciju i prijevod u nas nepoznatih ispisa Karla Marxa iz Utješenovićevih *Kućnih zadruga* te napisao sadržajan predgovor. Ovu knjigu objavila je Školska knjiga u spomenutoj Biblioteci „Povijesna istraživanja“ 1988. godine.

⁷ Urediivački odbor činili su: Josip Adamček (predsjednik), Blagota Drašković, Radule Knežević, Mira Kolar-Dimitrijević, Rene Lovrenčić, Drago Roksandić, Vladimir Štokalo i Antun Zibar, a urednici su bili Blagota Drašković i Drago Roksandić.

da su monografije o vojnokrajiškoj povijesti u Hrvatskoj u to doba bile rijetke, njegova je privukla posebnu pozornost, pored ostalog i zato što je istraživao čime je sve i kako Vojna krajina usporavala modernizacijske promjene u hrvatskom društvu.

O toj je monografiji prof. dr. Igor Karaman otvorio i vodio raspravu 21. veljače 1989. u Društvenom domu na Kaptolu 27, u okviru dugoročnog istraživačkog projekta „Politička misao u Hrvatskoj od početaka građanske do suvremene marksističke misli“, u kojoj je sudjelovao čitav niz stručnjaka.⁸ *Vojna Hrvatska* je tada dodatno potaknula i dr. Mirka Valentića i Alexandra Buczynskog da i dalje šire svoja istraživanja Vojne krajine, koja se tako duboko zasjekla ne samo u hrvatsku povijest. Uskoro su se pojavili i drugi, mlađi istraživači, dijelom zaslugom kolege Roksandića kao nastavnika na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu od 1990. godine.

On je u to vrijeme, kasnih 1980-ih, na poticaj *Školskih novina*, inicirao rad na priručniku *Srbi u Hrvatskoj od 15. stoljeća do naših dana*. Iako je i sâm, prema njegovim riječima, od početka studija povijesti 1971. godine proučavao objavljene izvore i literaturu, kako hrvatsku tako i srpsku, predložio je da to bude kolektivno djelo stručnjaka – najvećim dijelom hrvatskih – jer se tada često isticalo da se hrvatski povjesničari nedovoljno bave poviješću Srba u Hrvatskoj kao sastavnim dijelom hrvatske povijesti.⁹ Dakle, ništa slično predloženom priručniku do tada nije bilo objavljeno u hrvatskoj historiografiji, a potrebe su bile doista velike u vrijeme kada su se posvuda u Jugoslaviji, u dubokoj krizi, pogoršavali prije svega nacionalni odnosi. Premda se velika većina pozvanih bila odazvala i pravovremeno napisala svoje dijelove teksta, a među njima sam bila i ja, priručnik nije bilo moguće objaviti a da se ne prikupi sve tekstove. Kako je vrijeme prolazilo, a hrvatsko-srpski odnosi rapidno su se pogoršavali, potreba za prikladnim izdanjem stalno se povećavala pa je dnevnik *Vjesnik* zamolio kolegu Roksandića da on sâm feljtonizira cjelokupnu problematiku priručnika. Treba reći da je *Vjesnik* u to vrijeme imao nakladu koja je obično prelazila 100.000 primjeraka. Roksandić je to učinio, obavijestivši čitatelje čijim se sve tekstovima koristio, ali i naglašavajući da je interpretacija njegova. Bio je jedan od prvih koji je pritom govorio o „interkulturalizmu“.¹⁰

3.

Prisjećajući se Roksandićevih djelatnosti u Zagrebu 1980-ih godina, čini mi se gotovo nevjerovatnim s koliko je uspjeha uspio motivirati ne samo povjesničare nego i stručnjake

⁸ V. „Krajiška refeudalizacija i počeci modernizacije“, *Naše teme*, 33/7-8, 1989, 1912-1954.

⁹ Bili su to, prema *Vjesnikovu* knjižnom izdanju (str. 5): prof. dr. Josip Adamček, dr. Miroslav Bertoša, mr. Mile Bjelajac, prof. dr. Ljubo Boban, mr. Momčilo Diklić, prof. dr. Mirjana Gross, dr. Fikreta Jelić-Butić, prof. dr. Mira Kolar-Dimitrijević, dr. Stanko Korać, Fedor Moačanin, mr. Nenad Moačanin, mr. Željko Pajić, prof. dr. Janko Pleterski, Branka Prpa-Jovanović, prof., dr. Fehim Spaho, prof. dr. Nikša Stančić. Sve pristigle dijelove rukopisa spomenutog priručnika Roksandić je kasnije, od srpnja 2004. do ožujka 2005. godine, integralno objavio u mjesečniku zagrebačkoga Srpskog kulturnog društva „Prosvjeta“ pa se bez teškoća može vidjeti koliko su *Vjesnikovi* feljtoni, odnosno *Vjesnikovo* knjižno izdanje rezultat njegova razumijevanja povijesti Srba u Hrvatskoj u polutisućljetnom rasponu.

¹⁰ Feljtoni su izlazili od 7. rujna do 13. listopada 1990. godine, a početkom 1991. godine *Vjesnik* ih je objavio i kao posebno izdanje u nakladi od 20.000 primjeraka. Pojedine aspekte ove problematike, kojima se on sâm više bavio, objavio je kao knjižnu cjelinu pod karakterističnim naslovom: *Srpska i hrvatska povijest i „nova historija“*, Zagreb 1991.

s drugih područja da sudjeluju u javnim raspravama, okruglim stolovima, različitim drugim vrstama skupova, da iznose svoje istraživačke spoznaje o razvoju građanskog društva i kulture te kapitalističke ekonomike u Hrvatskoj. Odazivajući se nekima od tih poziva, upoznala sam i sama neke ljude s drugih područja koji su imali interese slične mojima. Prije nego što sam ga upoznala, vidjela sam njegov izbor radova svjetskih autoriteta, poput Sweezyja, Hobsbawma i Soboula, koji su sudjelovali u raspravi o prijelazu iz feudalizma u kapitalizam.¹¹ Uredio je i vrlo zanimljiv blok, za koji je i sâm napisao članak „Historiografija i Vojna krajina“¹², a inicirao je i raspravu „Južnoslavenski narodi u prijelazu iz feudalnog u građansko društvo“.¹³ Meni je posebno zanimljiv bio njegov rad iz 1989. godine „Agrarne ideologije i teorije modernizacije u Jugoslaviji od 1918. do 1929.“ jer sam inače temelje modernoga hrvatskog društva istraživački tražila u seljaštvu, kao što je to na drugačiji način radila moja kolegica u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske, pravnica dr. Zdenka Šimončić Bobetko, koja se bavila agrarnom reformom. Godinama smo dijelile interes za gospodarsko-socijalnu povijest.¹⁴

Od 1985. godine Roksandić je snagom svoje ličnosti i povjerenjem koje je stvorio i među stručnjacima i među odgovornima za ideološka pitanja u CK SKH stekao nove mogućnosti djelovanja time što je postao član Uredništva časopisa *Naše teme* i, kao što sam napisala, počeo voditi partijski istraživački projekt o povijesti političke misli u Hrvatskoj. Malo je gdje drugdje u to doba bilo organizirano toliko stručnih skupova o aktualnim istraživačkim temama, malo se gdje drugdje odazivalo toliko stručnih ljudi i malo su se gdje drugdje takve rasprave objavljivale kao što je to on radio u krugu ljudi s kojima je surađivao u spomenutom časopisu i projektu.

Pritom nije izbjegavao ni najosjetljivije teme, otvarajući širom vrata za stručne priloge. Pamtim anketu „Velikosrpski hegemonizam i drugi nacionalizmi u protivrečnostima jugoslovenskog društva od 1918. do 1941. godine“, koju je pripremio s prof. dr. Đorđem Stankovićem s beogradskog Filozofskog fakulteta i dr. Zoricom Stipetić iz Instituta za historiju radničkog pokreta, utjecajnom u Predsjedništvu CK SKH, koja je imala veliko povjerenje u kolegu Roksandića.¹⁵ Blok objavljenih rasprava s raznim povodima „Počeci moderne Hrvatske“, koji sadržava prispjele priloge napisane povodom objavljivanja knjiga Mirjane Gross (*Počeci moderne Hrvatske: neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji*), Ise Kršnjavog (*Zapisci iza kulisa hrvatske politike*), Petra Korunića (*Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici. Hrvatsko-slovenski politički odnosi 1848–1870.*) i Drage Roksandića (*Vojna Hrvatska – La Croatie militaire*), a među njima je i moj napisan povodom *Zapisaka I. Kršnjavog*, svjedoči o njihovim stručnim dometima.¹⁶ U tim su raspravama sudjelovali brojni povjesničari, povjesničari umjetnosti, gospodarski povjesničari itd., potpuno neovisno o svjetonazorskim opredjeljenjima.

¹¹ „Rasprava o prelazu iz feudalizma u kapitalizam“, *Marksizam u svetu*, 2, 1979, V-XIX, 1-188.

¹² „Historiografija i Vojna krajina“, *Naše teme*, 26/11, 1982, 1886-1926;

¹³ „Južnoslavenski narodi u prijelazu iz feudalnog u građansko društvo“, *Naše teme*, 4/5, 1984, 653-723; 11, 1984, 2397-2424 i 12, 1986, 2033-2062.

¹⁴ „Agrarne ideologije i teorije modernizacije u Jugoslaviji od 1918. do 1929.“, *Naše teme*, 33/5, 1989, 1135-1149.

¹⁵ „Anketa...“, *Naše teme*, 29/7-9, 1985, 877-885.

¹⁶ „Počeci moderne Hrvatske“, *Naše teme*, 33/7-8, 1989, 1867-1954.

Tako su o Kršnjavom raspravljali R. Lovrenčić, I. Krtalić, M. Gross, P. Strčić, M. Šicel, M. Kolar-Dimitrijević, Ž. Čorak, A. Szabo, V. Oštrić, O. Maruševski i D. Roksandić, a većina je svoja izlaganja kasnije i objavila u *Našim temama*. Bila je to, poslije mnogo godina, prva stručna rasprava o Kršnjavom. Bila sam oduševljena kada sam, sudjelujući u raspravi o toj knjizi, koju je za tisak priredio Ivan Krtalić, shvatila koliko je bio važan Iso Kršnjavi, višegodišnji predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu u Khuenovo doba, kao akter modernizacije hrvatskog društva. Impresionirala me je i njegova koncepcija Obrtne škole. Danas je mnogima poznato kako je Kršnjavi htio da obrtne izrađevine budu ne samo korisne nego i lijepe. Razvijao je i mrežu građanskih škola koje su djecu osposobljavale za praktična znanja i umijeća. Kada mlade ljude nije mogao ciljno obrazovati u Hrvatskoj, slao ih je drugamo, primjerice, u Poljsku one mladiće koji su trebali naučiti košaraštvo itd. Upravo sam o tome ubrzo nakon rasprave napisala rad na temelju parcijalnog uvida u arhivsko gradivo u Hrvatskom državnom arhivu, tada Arhivu Hrvatske.¹⁷

Povodom najave hrvatskog prijevoda izdanja knjige Fernanda Braudela *Mediteran i mediteranski svijet u doba Filipa II.*, Drago Roksandić i Petar Strpić pripremili su svoj izbor Braudelovih tekstova i tekstova o njemu.¹⁸

Tih se godina ustalio običaj da se o svakom značajnijem historiografskom izdanju javno, kritički raspravlja. Bilo je to nešto novo u hrvatskoj historiografiji. Kolega Roksandić se pritom savjetovao s najupućenijima, i to s više njih, a redovito s Mirjanom Gross i Igorom Karamanom. Bio je to za mene poučan primjer kako pojedinac razumijevanjem problema i odmjerenim pristupom te suradnjom s najpozvanijima može pridonijeti otvaranju diskusija o manje ili više zanemarenim temama ili posredno usmjeriti povijesna istraživanja prema slabije obrađenim problemima u hrvatskoj historiografiji. Mislim da u razdoblju od 1982. do 1989. godine, kada te rasprave prestaju, nitko pojedinačno u hrvatskoj historiografiji nije toliko pridonio razvitku dijaloške kulture kao dr. Roksandić.

Krajem 1980-ih godina, nakon što je doktorirao, dr. Roksandić inicirao je dugoročni program znanstvenih istraživanja *Desničini susreti*, koji je bio fokusiran na istraživanje problema hrvatsko-srpskih odnosa i posebno hrvatsko-srpskog interkulturalizma.¹⁹ Prvi, vrlo reprezentativni, *Desničini susreti*, održani u Muzeju Mimara od 25. do 27. listopada 1990. godine, a bili su posvećeni – u ozračju višestranačja – sedamdesetoj obljetnici zagrebačko-beogradskog liberalnog časopisa Milana Čurčina *Nova Evropa*. Bila sam i ostala mišljenja da je čitanje *Nove Evrope* nužno svakom povjesničaru koji se hoće baviti razdobljem između dvaju svjetskih ratova, a posebno hrvatskom poviješću. Nužno je na sličan način kao što je svakome tko se hoće baviti hrvatskom poviješću prije 1914. godine časopis *Vijenac* neizbježno štivo ili onome tko se hoće baviti poviješću sela *Dom Antuna Radića* 1899., odnosno *Seljački dom* Stjepana Radića od 1906. dalje. Prihvatila sam molbu kolege Roksandića da sudjelujem u radu tog skupa, kao i više desetaka drugih. Velika je šteta što izbijanjem rata prispjela priopćenja nisu mogla biti objavljena u jednom svesku. Bilo mi je drago što je nakon rata, kada je to bilo realno izvedivo, dr. sc. Roksandić u suradnji s više kolegica i kolega iz Zagreba i Beograda obnovio *Desničine susrete*.

¹⁷ Kolar-Dimitrijević, „Fragmenti iz kronike Obrtne škole u Zagrebu“, *Kaj*, 15/3, 1982, 75-94.

¹⁸ „Mediteran“, *Naše teme*, 33/5, 1989, 979-1095.

¹⁹ V. Roksandić, „O Vladanu Desnici i ‘Desničini susretima’“, u: *Isti, Iluzije slobode. Ogledi o Vladanu Desnici*, Zagreb 2017, 11-36.

4.

Godine 1988. napustila sam Institut za historiju radničkog pokreta, koji je tada konačno – nakon opetovanih molbi nadležnima – 1990. godine bio preimenovan u Institut za suvremenu povijest, i preuzela predmet „Gospodarska i socijalna povijest u novom vijeku“ na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta. Na to su me nagovorili profesori Rene Lovrenčić i Ljubo Boban. Taj je predmet od 1960. godine na Odsjeku za povijest razvijao prof. dr. Igor Karaman, koji je zbog zdravstvenih razloga prekinuo radni odnos, ali je i dalje, u granicama mogućnosti, sudjelovao u radu znanstvenih skupova i objavljivao svoje radove u časopisima ili kao knjižna izdanja. Ovaj moj izbor za mene nije baš bio sretan jer je 1995. godine taj predmet ugašen s marksističkom etiketom, iako je formalno opravdanje bilo da se svi trebaju baviti temama gospodarske i socijalne povijesti pa da nema potrebe za posebnim predmetom. Razumije se da sam u nastavi nekoliko sati posvećivala gospodarskim i društvenim aspektima u radovima socijalista-utopista te Karla Marxa i Friedricha Engelsa jer sam bila mišljenja da je nemoguće baviti se industrijskom revolucijom i društvom industrijske revolucije a da se i o njima ne govori.

Na Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta došla sam u svojoj 55. godini. Odsjek je imao problema s kadrovima jer su koncem 1980-ih i početkom 1990-ih neki nastavnici bili umirovljeni, a neki su tada već bili umrli. Nekoliko je katedri bilo nepopunjeno. Prof. dr. „Srećko“ Kampuš je s teškom mukom održavao tiskanje *Historijskog zbornika* nakon što je prof. Jaroslav Šidak poslije dugo godina napustio mjesto urednika. Odsjek je patio i zbog nedostatka prostora, tim više što je upisanih bilo sve više. Prof. dr. Reneu Lovrenčiću, koji je vodio Katedru za svjetsku povijest novog vijeka, radni odnos se nakon 65. godine produžavao svake godine. Najviše je bila pogođena suvremena povijest.²⁰

To se ubrzano počelo mijenjati dolaskom dr. sc. Ljube Bobana na Odsjek za povijest 1963. godine kao asistenta jer je već 1975., zahvaljujući svojim kapitalnim istraživanjima, rijetkoj radnoj energiji, ali i utjecaju, bio redoviti profesor. Iste je godine postao izvanredni član JAZU (danas HAZU), a 1986. godine redoviti. Jedno je vrijeme vodio i Akademijin Zavod za povijesne znanosti. Godinama je bio predsjednik sveučilišnoga Znanstvenog vijeća za povijesne znanosti, koje je imalo ključnu ulogu u vođenju kadrovske politike.

Osnivanjem sveučilišnog Instituta za hrvatsku povijest 1971. godine, također s visokim udjelom profesora Bobana, a koji je kasnije mijenjao svoje ustrojbene statuse, započele su velike promjene i u hrvatskoj historiografiji, koje su bile važne i za Odsjek za povijest. Institut, kasnije Zavod za hrvatsku povijest, okupljao je velik broj vanjskih suradnika, pokrenuo više novih istraživanja, serija publikacija, pa i novi časopis, *Radove*. Dobio je skromne prostorije u „baraci“ iza zgrade Fakulteta, ali je imao jedini stroj za umnožavanje kojim su se povjesničari sami mogli koristiti. Inače, u radnim sobama na Odsjeku – osim telefona – nije bilo gotovo nikakvih tehničkih pomagala.

Nema nikakve sumnje da sam kumovala Roksandićevo namještenju u Odjelu za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i nije mi zbog toga žao.

²⁰ Dugo godina bilo je teško doktorirati temom iz suvremene povijesti. Trebat će ispitati zašto je tome bilo tako. Činjenica je da su u Beogradu doktorirali i Ljubo Boban, Fikreta Jelić-Butić, Ivo Perić, pa i neki drugi.

Roksandićevo opredjeljenje 1990. godine da se nastani, živi i radi u Zagrebu – nakon dvadesetak godina života između Zagreba i Beograda – gdje je potom na Filozofskom fakultetu ostao do svoje pune 70. godine – očito ima i svoje dublje razloge. Koji su to razlozi, može odgovoriti samo dr. sc. Roksandić. U Zagrebu je već bio proživio svoje najvažnije formativne godine od viših razreda osnovne škole do studija filozofije i sociologije na Filozofskom fakultetu, a u Zagrebu se i oženio prije nego što je počeo raditi u Beogradu kao hrvatski omladinski kadar. Koliko je 1990. pritom bio važan i njegov osjećaj zavičajne pripadnosti Banovini (Baniji), koji sam doživjela surađujući s njim? Koliko mu je, pak, s druge strane, Zagreb više odgovarao zbog svoga srednjoeuropskog štiha, koji je dr. Roksandiću nesumnjivo bio mnogo bliži od beogradskog mentalnog sklopa? Koliko je u njega bilo matoševske razočaranosti Beogradom, tim inače lijepim gradom na obalama Save i Dunava, koju je dr. sc. Roksandić proživio kasnih 1980-ih godina? Nisam to mogla dokučiti, a nisam bila voljna išta ga pitati. Bilo mi je jasno da mu je profesionalno bilo mnogo bolje raditi u Zagrebu, mnogo bližem srednjoeuropskim kulturnim centrima prema kojima je inače bio orijentiran, nego u Beogradu. Imajući na umu što ga je istraživački zanimalo, bilo je jasno da je mnogo više raspoloživoga gradiva imao u Zagrebu nego u Beogradu. U Zagrebu je bilo mnogo manje povjesničara koji su znanstveno istraživali nego u Beogradu pa mu je i to moglo osiguravati šire područje djelovanja. U Zagrebu je tek trebalo obnoviti ugled i utjecaj povjesničara kakav je postojao u Kukuljevićevim vremenima, čega su nerijetki hrvatski povjesničari bili svjesni, istražujući povijest 19. stoljeća. I nakon što je počeo raditi u Beogradu, a potom i studirati povijest na tamošnjem Filozofskom fakultetu, održavao je svoja zagrebačka društvenja i veze, a s vremenom je stvarao i nove; kako je bio pun ideja i volje slušati i surađivati, mogao je imati više motivacija da svoju budućnost stvara u Zagrebu, tim više što bi i napravio ono što bi odlučio učiniti.

Pisala sam izvještaj o izboru dr. Roksandića zajedno s profesorima dr. Josipom Adamčekom i dr. Reneom Lovrenčićem. U izvještaju smo jasno iznijeli svoje mišljenje o njemu. Nije bilo sporno što je imao izraženiji afinitet za povijest Vojne krajine jer se vojnokrajiska historiografija u nas ozbiljnije tek i počela razvijati u 1980-im godinama. Nije bilo sporno što su ga naglašenije zanimale teme u vezi s poviješću Srba u Hrvatskoj i hrvatsko-srpski odnosi jer se već godinama govorilo da ih se nedovoljno istražuje. Bilo je očito da je razvio interese za problematiku društvenih promjena u širokom vremenskom rasponu, s težištem na 18. i 19. stoljeću, što je također bila njegova prednost jer nije bio opterećen tradicionalnom periodizacijom i 1789. godinom, a i sama sam u svojim radovima povezivala promjene u 18. stoljeću s onima u 19. stoljeću.

Kao što se i očekivalo, Roksandićev dolazak na Odsjek za povijest odmah se osjetio. Na Katedri za svjetsku povijest novog vijeka, koju je vodio profesor Rene Lovrenčić, Roksandić je preuzeo predmetnu nastavu za razdoblje do 1871. godine, kako se tada bilo periodiziralo. Radikalno je promijenio popis obvezatne i izborne ispitne literature, stavljajući, pored ostalog, Braudelove *Civilizacije kroz povijest* na prvo mjesto. Pored obvezatnih naslova, svatko tko je pripremao ispit morao je sâm izabrati jednu „veliku temu“ europske ili svjetske povijesti tog doba i što dublje ući u historiografske, pa i interdisciplinarne problematike bavljenja izabranom temom. Trudio se što je moguće više individualizirati interes studenata za teme moderne povijesti i potaknuti ih da što više čitaju i razmišljaju. Imala sam osjećaj da posebno drži do suradnje sa studentima koji su studirali povijest i geografiju te, općenito, više do dvopredmetnih nego do jednopredmetnih studenata. Predavanja

je problemski fokusirao i uvijek se trudio – očito, pripremajući se za nastavu – studente potaknuti da razmišljaju o onome što im je govorio. Bio je pravo osvježenje u nastavi povijesti te se isplatilo slušati ga. Svaki dogmatizam bio mu je stran pa je utjecao na brojne studente da razvijaju vlastite interese i pristupe. Njegovi su pogledi na teme o kojima je govorio ponekad bili i radikalni, ali uvijek zanimljivi i iskazivani jednim biranim jezikom. Studente je to privlačilo. Koliki je taj utjecaj bio, vidi se i po tome koliko ga je studenata biralo za mentora, tko su bili ti studenti i što brojni od njih danas rade.²¹ Meni je kolega Roksandić izgledao kao štuka među ribama baš zato što je poticao kolegice i kolege raznih generacija da više pišu, svježije razmišljaju, bolje analiziraju, više čitaju svjetsku literaturu, drugim riječima, da budu europski povjesničari. Zahvaljujući njegovim poznanstvima i suradnjama u Beču i Budimpešti, pa i drugdje, sve učestalija bila su gostovanja uglednih stranih povjesničara koji ranije nisu bili u Zagrebu i Hrvatskoj. Meni se jako dopalo to što je dr. Roksandić različitim inicijativama jako intenzivirao suradnju s nastavnicima s drugih odsjeka na Filozofskom fakultetu. Kad je god organizirao neku od rasprava na Fakultetu, uvijek se trudio dogovoriti sudjelovanje kolega s drugih odsjeka, pa i drugih sveučilišnih fakulteta, posebno PMF-a, jer je smatrao da je prošlo vrijeme zatvorenih disciplina. Pokrenuo je i pripremio u suradnji sa studentima više čitanki (*readers*) za potrebe izvođenja nastave na povijesti, a te su čitanke sadržavale izvore na kojima su studenti radili i učili se mukotrpnom povijesnom zanatu u povijesnim radionicama na primjerima povijesti naših zemalja, gdje se koriste različita pisma i jezici. Ova skripta, zato što nisu bila tiskana za javnost, bila su mi dosta zanimljiv izvor.

Velike su njegove zasluge u tome što je podržavao odlazak mladih nakon završenog studija u Zagrebu na Srednjoeuropsko sveučilište u Budimpešti, gdje su gotovo svi uspješno magistrirali, a neki i doktorirali. Ukratko, mislim da je bilo dobro da se hrvatskoj historiografiji dogodio prof. dr. Drago Roksandić, usprkos bilo čemu što bi mu se moglo prigovoriti, što je kontroverzno, kao što je kontroverzna i čitava naša povijest.

5.

Poslije 1990. moja suradnja s dr. Roksandićem ima nešto drugačije oblike. Kako su se inače bili promijenili prioriteti u hrvatskoj historiografiji, što je imalo za posljedicu stavljanje težišta na hrvatsku političku povijest, potrebu da se napišu bitno drugačiji udžbenici, priručnici, pa i sinteze hrvatske povijesti, mnogo se toga događalo u čemu on nije imao nikakve uloge. Istina je da je Biblioteka „Povijesna istraživanja“ djelovala do 1992. godine pa je upravo od 1990. do 1992. godine objavljeno više naslova nego u prethodnim trogodištima (Lj. Boban, J. Šidak i dr., M. Matićka, P. Burke, B. Vranješ-Šoljan i J. Matuz), ali su to bili naslovi dogovoreni do 1990. godine. Nakon toga su „Povijesna istraživanja“ ugašena, a Školska knjiga pokrenula je Biblioteku „Clio Croatica“. Uređivao ju je dr. Ive Mažuran, a u Uređivačkom odboru bili su dr. Miroslav Bertoša, dr. Ivo Goldstein, dr.

²¹ Ponešto je i sâm o tome rekao. V. Roksandić, „Riječ na komemoraciji profesoru Renéu Lovrenčiću“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest*, 45, 2013, 221-226 (objavljeno i u: *Spomenica Renea Lovrenčića* (ur. Damir Agičić – Drago Roksandić – Tvrtko Jakovina), Zagreb 2016).

Josip Kolanović, dr. Ive Mažuran, dr. Franko Mirošević, dr. Dragutin Pavličević, dr. Drago Roksandić i dr. Mirko Valentić. Nije se dugo održala.

Budući da je uloga dr. Roksandića u toj Biblioteci inače bila periferna, 1991. godine je u suradnji s profesorom Igorom Karamanom inicirao pokretanje Biblioteke „Povijest i historija“ u Nakladi Naprijed, točnije, s Milanom Mirićem, koji je tada bio glavni urednik. Bila je to vrlo inovativno zamišljena biblioteka u kojoj su redom objavljeni značajni naslovi, a neki među njima i kapitalni. Bila su to izdanja djela autora poput Mate Artukovića, Igora Karamana, Karla Kasera, Istvána Bibóa, Tibora Huszára, Jenőa Szűcsa, Ivána Berenda, Györgya Ránkija, Horsta Haselsteinera, Arnolda Suppana i Lynn Hunt, a realizirana su u razdoblju od 1991. do 2001., kada je Naklada Ljevak, nasljednica Naklade Naprijed, ovu biblioteku kao financijski neisplativu ugasila. Danas je jasno da su izdanja te Biblioteke imala vrlo veliku ulogu u usmjeravanju hrvatske historiografije novog vijeka prema srednjoeuropskim iskustvima, konceptima i obrascima istraživanja. Urednička knjiga Lynn Hunt bila je prvo reprezentativno izdanje posvećeno „novoj kulturnoj historiji“. Kolege Karaman i Roksandić pritom su odlično surađivali jer je profesor Karaman dobio priliku osigurati hrvatske prijevode vrlo važnih mađarskih i austrijskih autora, s kojima je on godinama surađivao kao povjesničar društva i gospodarstva, a koji su i dr. Roksandiću bili konceptualno bliski. S ljudima svoga generacijskog iskustva (H. Haselsteiner, A. Suppan i K. Kaser) bio je već tada vrlo blizak jer je prvu dvojicu poznao već od 1978. godine, a s Kaserom, vodećim austrijskim povjesničarom Vojne krajine, zbližio se po afinitetima za socijalnu historiju Vojne krajine. Dr. sc. Roksandić upoznao nas je s radom dr. Horsta Haselsteinera, nazvavši ga srednjoeuropskim piscem i ocijenivši njegove studije u zbirci *Ogledi o modernizaciji u Srednjoj Europi* kao kapitalne. Pojam Srednja Europa ponovno je na velika vrata ušao u historiografiju i u Hrvatskoj nakon pola stoljeća izostanka. Roksandićevo predgovori knjigama inače su prave male i vrlo vrijedne studije, koje se zbog složenosti Roksandićevo pisanog izraza ne mogu baš čitati nadušak, ali se svakako moraju pročitati jer su vrlo korisne.

Većina tih knjiga bila mi je vrlo korisna pa smo i o njima ili povodom njih imali dosta tema za naše razgovore, ali više nije moglo biti ni govora o raspravama kakve su se vodile 1980-ih godina. Zavod za hrvatsku povijest je u to doba doslovno bio na izdisaju pa su i s te strane nestale realne šanse za unapređenje profesionalnih diskusija.

Međutim, eruptivno je porastao interes za teme iz hrvatske povijesti, i to naročito one koje su bile više ili manje tabuizirane do 1990. godine te one kojima se u povijesno promijenjenim uvjetima proglašene nezavisnosti Republike Hrvatske i ratnog napora da se njezinu samostalnost obrani u Domovinskom ratu, tj. protiv velikosrpski projiciranih ratnih ciljeva moralo baviti. Bila je to za mene prilika da uđem u mnogo istraživačkih i stručnih projekata, koje sam inače bila smatrala društveno-gospodarski, pa i politički važnima. Dr. Roksandiću je ljeti 1991. godine, uoči početka rata, odobreno da se počne koristiti svojom ranije odobrenom polugodišnjom stipendijom u bečkom Institut für die Wissenschaften vom Menschen. „Ranije“ znači prije nego što je izabran za docenta na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Zagrebu i kada je bio nezaposlen. Odobrenje je dobio pod uvjetom da odradi dio nastavnih obveza. On je to i radio, krećući se između Beča u sjaju i Zagreba u ratnom grču. Budući da je i u Beču, odnosno u međunarodnim djelatnostima tog Instituta bio vrlo uspješan, bila mu je ponuđena još jedna polugodišnja

stipendija, što je on uz prethodnu suglasnost fakultetske uprave također iskoristio pod sličnim uvjetima. Za svoj bečki Institut ostao je vezan više godina kasnije, boraveći u Beču kraće ili duže vrijeme. Kako je ondje radio s nekolicinom vrhunskih povjesničara kao što su bili Tony Judt, Jan Gross, István Déak, Daniel Chirot itd., osjetno je razvio svoja znanja i kompetencije za modernu i suvremenu povijest, a to je itekako imalo učinaka i u njegovoj zagrebačkoj nastavi te posebno u raznovrsnim radionicama koje je počeo razvijati s talentiranim studentima i kolegama s raznih fakultetskih odsjeka. Od 1994./1995. godine razvio je tako Prevoditeljsku radionicu, Diplomsku radionicu, Hrvatsko-francusku radionicu (s prof. dr. Gabrijelom Vidan) i Hrvatsko-njemačku radionicu. Neke su kraće trajale (Prevoditeljska radionica), neke sve do Bolonjske reforme, dakle nakon razdoblja na koje se odnose ova sjećanja (Diplomska radionica, Hrvatsko-francuska radionica), a neke u obliku izbornih kolegija postoje i danas (Hrvatsko-njemačka radionica kao „Uvod u njemačku paleografiju“). „Uvod u njemačku paleografiju“ danas drži dr. Sanja Lazanin, koja je diplomirala povijest i njemački jezik i književnost te bila jedan od prvih članova Radionice.²² Žao mi je što se nisam mogla više uključiti u tu radionicu. Moja baka Antonija Albert bila je iz Graza i napustila je zavičajnost Graza nakon udaje za mojega djeda Matiju Peršića, došavši s njim u Hrvatsku. Budući da baka nikada nije ovladala hrvatskim jezikom, i kući se govorilo njemački do 1939., kada je baka umrla. Zbog tragične sudbine većine Nijemaca za rata i poraća u našoj zemlji moja majka zabranila je u obitelji svako korištenje njemačkog jezika što je dakako utjecalo na mene te sam svaku njemačku riječ smatrala „opasnom“ i nepoželjnom u govoru pa mi je takav postao i njemački jezik, što se odrazilo na više načina i u mojem radu.

Nešto kasnije osigurao je podršku na Odsjeku za povijest da se s dr. Mirelom Slukan Altić dogovori održavanje izbornih kolegija iz historijske geografije i povijesti kartografije, koji su se također održali do danas.²³ Do objavljivanja ranijeg njezina kataloga *Kartografski izvori za povijest Triplex Confiniuma* iz 1999. godine nismo poznavali ljepotu karata iz vremena Habsburške Monarhije pa su dobre slike tih karata počele nalaziti mjesta u našim historijskim radovima, a nakon što je dr. Mirko Valentić pokrenuo izdavanje posebne serije karata iz bečkog Vojnog arhiva s kraja 18. stoljeća, povijesno-geografska slika našeg prostora mogla se sagledavati mnogo detaljnije pa se je time i oplemenilo naše poznavanje kraja 18. stoljeća.

Od 1995. godine počeo je po pozivu držati nastavu na Srednjoeuropskom sveučilištu u Budimpešti, na Odjelu za povijest, pa je učestala putovanja u Beč zamijenio još učestalijim putovanjima u Budimpeštu jer više nije imao nikakvih olakšica glede zagrebačke nastave. To je trajalo do 2002. godine. Nastavnički rad u Budimpešti imao je mnogo izravnije učinke na unapređenje nastavnčkog rada u Zagrebu jer su razmjerno brojni studenti kojima je bio mentor u Zagrebu nastavljali svoje studije u Budimpešti, neki sve do obrane doktorata. Pored toga, nastava na CEU-u bila je na visokoj međunarodnoj razini,

²² Na temelju iskustava u Radionici i vlastitih istraživanja uspjela je objaviti priručnik. V. Sanja Lazanin, *Uvod u njemačku paleografiju*, Zagreb 2004.

²³ Priručnik je uspjela objaviti i dr. Mirela Slukan Altić. V. *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*, Samobor 2003.

s odličnim radnim uvjetima, pa je kolega Roksandić bio u prilici praktično naučiti kako bi se sve mogao unaprijediti zagrebački studij povijesti.

Mnogo su važnije za njega osobno bile spoznaje znanstveno-istraživačke naravi. Upravo je u Budimpešti u krugu svojih zagrebačkih suradnika te u suradnji s Karlom Kaserom i drugima iz Graza utemeljio svoj dugoročni istraživački projekt „Triplex Confinium“, koji u različitim oblicima i modusima aktivnosti traje do danas. Kolega Roksandić je iz svoga vojnokrajškog iskustva – polazeći od činjenice da su u ranome novom vijeku na hrvatskom te na tlu više susjednih zemalja, a u okvirima triju sučeljenih imperija, supostojala u vrlo različitim stvarnostima i međuodnosima tri vojnokrajška poretka (habsburški, mletački i osmanski). Formulirao je hipotezu da je koncept „višeograničja“ vrlo važan za pristup svim fenomenima hrvatske povijesti ranoga novog vijeka. Stalno je ponavljao kako koncept „višeograničja“ olakšava da se svaki fenomen hrvatske povijesti ranoga novog vijeka i moderne epohe problematizira kao europski.

Njegov je pristup uključivao i gospodarsko područje, kao i okoliš, pa smo oboje imali dodatnih motiva da na različite načine intenzivnije surađujemo, tim više što smo donekle imali i iste studente, koji su iskazivali afinitete za ono što smo radili. Najviše nas je vezivao interes za studijski napredak kolege Hrvoja Petrića iz Koprivnice, studenta povijesti i geografije, vrlo zainteresiranog i za studije povijesti gospodarstva i za studije povijesti okoliša. Budući da je kolega Petrić odlično surađivao i s više svojih nastavnika na Prirodno-slovno-matematičkom fakultetu, a posebno s prof. dr. Dragutinom Feletarom, koji je u to vrijeme, pored znanstvene, razvio i svoju nakladničku djelatnost, danas dobro poznatu Izdavačku kuću Meridijani, postojale su sve pretpostavke da se sinergijskim učinkom te udjelima i starijih i mlađih ljudi 1999./2000. godine stvori Društvo za hrvatsku ekonomsku povijest i ekohistoriju, a ubrzo potom i da se pokrene časopis *Ekonomika i ekohistorija*, kao interdisciplinarni časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša s međunarodnim ambicijama. Kolega Petrić je sa svim svojim radnim i stvaralačkim vrlinama bio *spiritus movens* u obama slučajevima, a to je ostao sve do danas, sa sve većim uspjesima, kako u Hrvatskoj tako i u susjednim zemljama, ali i manje-više posvuda po Europi te izvan nje, prije svega u SAD-u.

Iako profesor Roksandić operativno nije bio u prilici sudjelovati u svim fazama poslova u vezi s Društvom i časopisom, njegovi su utjecaji na osnivanje i profiliranje časopisa te na ugovaranje pojedinačnih suradnji, kao i autorski doprinosi nezaobilazni. Za razvoj Društva i časopisa posebno je bila važna koncepcijska veza s projektom „Triplex Confinium“. Međutim, Društvo i časopis razvili su poseban interes za višeriječja na višeograničjima, kao i druge fenomene pograničja na tlu današnje Hrvatske, Mađarske, Austrije i Slovenije.

Imala sam velikih problema sa svojim predmetom poslije 1991. godine jer je bilo utjecajnih ljudi i u struci i u politici koji su zauzeli gledište da su moj predmet, pa i gospodarska povijest i povijest društva marksistički. Predmet je poslije nekog vremena bio ukinut pa sam se osjećala kao da ću ostati bez mjesta. Zahvaljujući promjenama u nastavnom planu i programu koje su postupno išle u smjeru „bolonjskog modela“, uspjela sam zadržati neke važne teme u svojoj nastavi, ali je najveći dio mojih nastavnih obveza sve više bio u vezi sa zamjenskim držanjem nastave kada bi netko od nastavnika bio izvan Hrvatske. Istovremeno se i kadrovska situacija na Odsjeku za povijest sve ubrzanije mijenjala jer su u nastavu počeli ulaziti mladi, posebno oni koji su se školovali na CEU-u, kako srednjovjekovci tako i novovjekovci.

Dr. Roksandić i ja smo dobro, usuglašeno surađivali u formalnim ili neformalnim (ko-)mentorskim suradnjama na pripremi diplomskih, magistarskih i doktorskih radova. Ako su kandidati sami djelovali poticajno, kao npr. kolega Ivica Šute, trojna je suradnja bila vrlo uspješna. U pamćenju su mi ostali i Ivan Knezović, koji je pisao rad o reklamama u 19. stoljeću, i Goran Arčabić, čiji je rad bio o Hrvatsko-slavonskom gospodarskom društvu i Zagrebačkom zboru, pa i neki drugi. Dugoročnije su nam se putevi u nastavi ipak sve više razilazili jer sam se morala nastavno pronalaziti u situacijama koje su obično drugi stvarali, a on je sve više širio svoje djelatnosti, naročito u već spomenutim radionicama, što sam podržavala, ali sam to teže mogla pratiti jer je iziskivalo velik dodatan napor.

Surađivali smo i u poslijediplomskoj nastavi, gdje sam bila odgovorna za organizaciju jednog segmenta nastave pa sam uključivala, pored još nekolicine, dr. Roksandića. Općenito, međusobno smo se poštovali i uvijek imali interesa čuti što onaj drugi radi ili misli da bi trebalo učiniti.

No, sve sam teže pratila Roksandićevo djelovanje u zemlji i inozemstvu jer je objavljivao brojne radove većeg i manjeg obima u glasilima raznih zemalja. Ponajviše sam saznala o tome što radi čitajući njegovu zbirku radova nastalih iz obveza na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Tu je svakako i knjiga *Etnos, konfesija, tolerancija*²⁴, u kojoj je pledirao da se istraživanje etnodemografskih procesa u hrvatskom prostoru oslobodi tradicionalnih jednoznačnih identifikacija i interpretacijskih ograničenja te da im se dade zbiljski, konkretnohistorijski smisao, da se otkriju dinamike prepletanja etničkih zajednica u hrvatskom prostoru u različitim razdobljima i različitim konkretnohistorijskim realnostima.

On je u to doba često sudjelovao na međunarodnim, europskim i svjetskim skupovima te je svakako bio jedan od najpoznatijih hrvatskih novovjekovaca u Europi i SAD-u. Imala sam osjećaj da zaostajem opterećena obiteljskim brigama, ali i svojim nedefiniranim položajem na Odsjeku za povijest, gdje je bilo sve više mladih znanstvenika koji su svojim doktoratima najavljivali novo vrijeme u hrvatskoj historiografiji. S druge strane, bila sam na različite načine vezana za Hrvatski institut za povijest, Institut za društvena istraživanja „Ivo Pilar“, kao i za brojne inicijative Matice hrvatske, čija sam bila članica, ali i za brojne muzeje i arhive koji su počeli objavljivati radove svojih suradnika. Kao članica Uredništva *Hrvatskog biografskog leksikona* pisala sam ili recenzirala velik broj biografija. No, ponajviše sam pisala o svome rodnom kraju i za svoj rodni kraj, Podravinu, te Slavoniju, za koju sam bila emocionalno vezana. Istina je da kao redovita profesorica u trajnom zvanju, uz svakogodišnje objavljivanje, nisam bila ni statusno ni egzistencijalno ugrožena, ali sam i na Odsjeku za povijest bila preopterećena jer sam kao redovita profesorica bila članica povjerenstava za većinu izbora u više zvanje za novovjekovna radna mjesta, a trebalo je rješavati i molbe za nostrifikaciju diploma stečenih na stranim sveučilištima. Istovremeno, broj se studenata povijesti gotovo iz godine u godinu povećavao. Stoga mi je bilo veoma drago i bila mi je velika zadovoljština što je dr. Roksandić podržao dolazak Hrvoja Petrića i Ivce Šutea, kao ljudi s kojima sam najviše radila, na Odsjek za povijest.

Dr. Drago Roksandić je u međuvremenu i s mojim doprinosom kao članice povjerenstva izabran za izvanrednog, a potom i za redovitog profesora. Kao povjesničar otvorenog duha i živog interesa za sve što je ulazilo u društvenu povijest Hrvatske, pisao je radove raznih vrsta i žanrova, koji su ulazili u problematike najmanje tri stoljeća hrvatske povijesti.

²⁴ Roksandić, *Etnos, konfesija, tolerancija*, Zagreb 2004.

Vrlo je širok raspon tema u koje je ulazio. Nisam se uvijek suglašavala s njegovim interpretacijama, ali su mi i one bile podnošljive, imajući na umu sve što je činilo našu stvarnost.

Na svojim međunarodnim gostovanjima profesor Roksandić se češće bavio problemima ratnog kaosa na Balkanu, ulazeći na složen način u probleme nastajanja i nestajanja dviju jugoslavenskih država. Možda nije uvijek razumijevao izvorišta radikalnoga hrvatskog nacionalizma, neodvojivog od konteksta susljedičnih neuspjeha Hrvata da stvore vlastitu državu. S druge strane, bilo mi je osobito zanimljivo pročitati njegov članak o Miroslavu Krleži koji je objavio u zborniku *Das Bild vom Anderen* 1998. godine.²⁵

Roksandić je dugo i dobro surađivao i s Österreichische Ost- und Südosteuropa-Institut u Beču, koji je godinama izvrsno vodio prof. dr. Arnold Suppan. Pomagao je i tu svojim kolegama u odlasku na studijski boravak ili istraživanja u velike istraživačke centre Srednje i Zapadne Europe. Pokušao je i mene uključiti u taj krug te sam zahvaljujući njemu boravila mjesec dana na studijskom boravku u Beču o trošku Jirečkovke stipendije i konzultirala neke zanimljive fondove u bečkim arhivima i bibliotekama. No, već sam bila pri kraju svoje znanstvene karijere, a nisam imala ni snage za nova putovanja izvan zemlje i stvaranje novih veza. Ipak, moram ovom prilikom zahvaliti dr. Roksandiću što mi je prilikom korištenja Jirečkovom stipendijom u Beču 1996. pomogao da nađem jeftiniji smještaj kod jedne Gradišćanke u predgrađu Beča, koja me je na nedjeljnom automobilskom izletu vozila do Klosterneuburga i Melka na Dunavu pa sam zahvaljujući njoj vidjela kulturno bogatstvo ovih mjesta, što me je više impresioniralo nego Schönbrunn i bečki muzeji. Rado sam godinama primala časopis Instituta für die Wissenschaften vom Menschen u Beču, gdje je kolega Roksandić boravio u više navrata od 1991. do 1997. godine. Iz tog Instituta bila sam primila neki poziv za suradnju kojem se nisam odazvala iz objektivnih razloga.

Inače, narav Roksandićeve zainteresiranosti za povijest utjecala je i na mene te sam počela širiti opseg svojih interesa razmišljajući o promjenljivosti povijesnih fenomena i posebno o političkome kao trajno aktivnom agensu. Jak energetski naboj u ovim razmišljanjima vrlo je utjecao na moje stavove. Više ništa nisam gledala crno-bijelo. Primjerice, on me je potaknuo da napišem rad „Život i djelo profesora dr. Karla Horvata (1874-1920)“, Križevčanina koji je radio u Rimu na Hrvatskom kolegiju i kasnije preuzeo pomoćne povijesne znanosti na zagrebačkom Odsjeku za povijest. Izložila sam ga na kolokviju koji je organiziralo Povijesno društvo Križevci i objavila u časopisu *Cris*.²⁶ To je bio početak moje dugotrajne suradnje s Povijesnim društvom Križevci, koje traje i danas.

Od 13. do 15. studenoga 2003. održana je u Koprivnici znanstvena konferencija, koju je, među ostalima, organizirao i projekt „Triplex Confinium“ i kojoj se odazvao velik broj znanstvenika iz Hrvatske, Slovenije, Mađarske, Austrije, pa i Srbije i Francuske, a projekt se i danas realizira s težištem na pojedinim važnim dijelovima, mijenjajući sliku Podravine i dajući joj onu važnost u gospodarsko-ekonomskim i ekološkim kretanjima koje zaslužuje ta poveznica Slovenije s Dunavom preko Međimurja, Podravine i Slavonije. Značajno je da je odaziv na tu međunarodnu konferenciju iz svih krajeva koji su imali neke dodire s

²⁵ Isti, „Ideologien, Mentalitäten und Mythen in den Werken Miroslav Krležas“, u: *Das Bild vom Anderen. Idenitäten, Mentalitäten, Mythen, und Stereotypen in multiethnischen europäischen Regionen* (ur. Valeria Heuberger – Arnold Suppan – Elisabeth Vyslonzil), Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1998, 197-207.

²⁶ Kolar-Dimitrijević, „Dr. Karlo Horvat na Filozofskom fakultetu u Zagrebu“, *Cris*, 3/1, 2001, 44-53.

Dravom bio velik i da su sudjelovali brojni istraživači iz različitih znanstvenih i stručnih ustanova. Bila sam u znanstvenom odboru te konferencije te sam bila oduševljena trodnevnom skupom, kao i kvalitetnim gostoprinstvom svojega rodnoga grada i njegova Povijesnog društva, a vrlo je zanimljiva bila i stručna ekskurzija uz rijeku Dravu i pokazivanje glavnih vrijednosti ovog kraja. Taj je dravski projekt aktivan i danas, a njegov je voditelj dr. Hrvoje Petrić. I danas je naše povijesno poznavanje kraja uz Dravu i križevačkog područja mnogo bolje nego što je bilo do 2000. godine, a suradnja povjesničara iz raznih graničnih država učestalija je.

* * *

Ne mogu vrednovati Dragu Roksandića, ali mogu istaknuti da je bio upravo takav povjesničar kakav je trebao liberalno usmjerenim studentima povijesti u Zagrebu. Objeručke sam prihvatila neke njegove sugestije jer su me obogaćivale u povijesnim spoznajama i metodama te sam se uspjela daleko odmaknuti od istraživanja isključivo radničke klase u razdoblju od 1918. do 1941. u Hrvatskoj, što mi je bilo zadano od strane dr. Franje Tuđmana 1965. godine. Shvatila sam opasnost od ovakvih ograničenja pa su radnički slojevi u mojim radovima pod utjecajem mentora dr. Igora Karamana ubrzo postali radni slojevi, obuhvaćajući i radnike i vlasnike, a kasnije se moj interes proširio i na seljaštvo, statistiku, sociologiju sela, kao i na političke teme, što je sve obogatilo moj život i rad, pri čemu je moja komunikacija s Roksandićem u tom kontekstu imala nemalen udio. No, teško je biti povjesničar na našim prostorima, koji leže između europskog, pa i globalnog Zapada i Istoka.

U svakom slučaju, prof. dr. Drago Roksandić povjesničar je koji zaslužuje da se u njegovu čast izda Zbornik. Zadužio je hrvatsku povijesnu i društvenu znanost u Hrvatskoj, ne izbjegavajući da vrlo bremenitu povijest naših krajeva analizira onako kako to ona zaslužuje, istovremeno pokušavajući dati toj povijesti pravo mjesto u povijesti Europe. Pridonio je jačanju značenja povijesti na Filozofskom fakultetu. Uvećao se broj nastavnika, osobito novaka, proširile su se teme i uveli mnogi novi predmeti, uvijek uz suradnju s drugim odsjecima, pa čak i s drugim fakultetima u Zagrebu i inozemstvu. Njegovo zalaganje za vraćanje digniteta pravoj povijesnoj znanosti te predan, a ne samo korektan rad sa studentima moraju biti zabilježeni i dostojno vrednovani u povijesti hrvatske povijesne znanosti, kao što njegov globalnohistorijski pristup i liberalni pogled na svijet mora izazvati pozornost svih koje zanimaju humanističke znanosti.